

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України від 11.07.2019 № 975) [www. economy.nayka.com.ua](http://www.economy.nayka.com.ua) | № 4, 2020 | 30.04.2020 р.

DOI: [10.32702/2307-2105-2020.4.75](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.4.75)

УДК 658.115.31

JEL classification: D42

*О. О. Шапуров,
к. е. н., доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Інженерний інститут Запорізького національного університету
ORCID ID: 0000-0002-4381-4886*

СУЧАСНИЙ СТАН ПРИРОДНИХ МОНОПОЛІЙ: КАТЕГОРІАЛЬНИЙ БАЗИС ТА ФІНАНСОВИЙ АСПЕКТ

*O. Shapurov
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department Finance, Banking and Insurance,
Engineering institute of National Zaporizhia's university*

CURRENT STATE OF NATURAL MONOPOLIES: CATEGORIAL BASIS AND FINANCIAL ASPECT

В сучасних умовах функціонування державного сектора невід'ємною його частиною є природні монополії. Продукти та послуги, які виробляють суспільні підприємства є стратегічно важливими для розвитку економіки.

В результаті детального аналізу наукових та статистичних джерел сформовано основні риси природних монополій.

Крім сформованих рис запропоновано класифікацію природних монополій. На даний час природні монополії мають розгалужену систему суб'єктів господарювання. Їх можна класифікувати виходячи з організаційної підпорядкованості, за рівнем локалізації, за сферою діяльності, за економічним районом функціонування.

В результаті детального аналізу фінансового аспекту природних монополій отримали наступні результати:

– з кожним роком іде збагачення держави за рахунок природних монополій. Політика державних регуляторів та самих природних монополій працює в бік збільшення тарифів та податкових платежів до бюджету;

– ефект масштабу природних монополій в Україні не діє. На протязі 3 років (2017-2019) кількість природних монополій за рахунок подрібнення збільшилось у 1,5 рази. Ця динамічна тенденція повинна була відбитись на фінансових результатах в бік зменшення. Але змін в чистому фінансовому результаті не спостерігається;

виходячи з зроблених розрахунків природні монополії України мають дефіцит власних оборотних коштів. Наявні власні оборотні кошти не покривають довгострокових зобов'язань і короткострокових кредитів. Тому можна стверджувати, що природні монополії країни мають тип кризового фінансового стану.

Основні пропозиції, які можна запропонувати для покращення функціонування природних монополій: покращення ліквідності та платоспроможності природних монополій за рахунок оптимізації ресурсного потенціалу; зупинення процесу подрібнення та збільшення природних монополій на ринку. Подрібнення монополій, особливо в сфері водопостачання та водовідведення не дає значного економічного ефекту; більш інтенсивне оновлення основних засобів (збільшення капітальних інвестицій не впливає на коефіцієнт зносу основних засобів, який залишається на рівні 51-53%).

У статті використані емпіричні та теоретичні методи дослідження.

Метод спостереження та абстрагування, аналізу та синтезу дали можливість сформулювати поняття «природна монополія» та виділити основні риси природних монополій, систематизувати класифікацію природних монополій.

Методи статистичних досліджень використані для групування та аналізу природних монополій за відповідними класифікаційними ознаками та аналізу фінансового аспекту. Метод оцінки забезпеченості запасів джерелами їх формування використано для визначення типу фінансового стану природних монополій

In today's context, the functioning of the public sector is an integral part of natural monopolies. Products and services produced by public enterprises are strategically important for economic development.

This economic aspect confirms the total tax revenues from natural monopolies, which amount to more than 180 billion UAH (one fourth of the state's tax revenues). Natural monopolies also provide more than 400,000 jobs and 3374 units of business entities of the Ukrainian market.

As a result of a detailed analysis of scientific and statistical sources, the main features of natural monopolies have been formed: possession of important natural resources and its own unique infrastructure; organizational and economic limitations; economic activity at different levels of localization; narrow specialization and rigid production structure.

In addition to the formed characteristics the classification of natural monopolies is proposed. At the time, natural monopolies have an extensive system of business entities. They can be classified on the basis of organizational affiliation, level of localization, in the field, according to economic area of operation.

The economic area of operation the vast majority of natural monopolies concentrated in 3 regions: North-East, the black sea, the Capital. The level of localization of 99% of public utilities (a public Utility) operate in regional markets, more efficient and large-scale monopolies at the national level. According to the list of natural monopolies approved by the Antimonopoly Committee there are two controller: NKREKP (subordinate 3338 units of natural monopolies) and the Ministry of infrastructure (36 units of natural monopolies). In the structure of natural monopolies in the sphere of activity of centralized water supply and transportation of thermal energy is nearly 96% of all subjects, the remaining 4% comes from other areas.

The result of detailed analysis of financial aspect of natural monopolies, with the following results:

– every year there is the enrichment of the state at the expense of natural monopolies. Policy of state regulators and the natural monopolies working in the direction of increasing tariffs and tax payments to the budget. For the period 2014-2018 years enterprises public sector received revenues of \$ 2.2 trillion. UAH. growth over this period amounted to 250%. Government for the period 2014-2018 years and for 2 quarters 2019 year received taxes worth nearly 0.5 trillion. UAH;

- the effect of scale of natural monopolies in Ukraine does not work. During the 3 years (2017-2019), the number of natural monopolies due to grinding has increased 1.5 times. This dynamic trend was to be reflected in the downward financial performance. But changes in net financial results are not observed. The average value of the net financial result of natural monopolies for the period 2016-2018 amounts to UAH 44.6 billion.

Based on the calculations were made, the natural monopolies of Ukraine have a deficit of their own working capital. Existing working capital does not cover long-term liabilities and short-term

loans. Therefore, it can be argued that the natural monopolies of the country have a type of financial crisis.

The main suggestions that can be made to improve the functioning of natural monopolies: improve the liquidity and solvency of natural monopolies by optimizing resource potential; stopping the process of shredding and increasing natural monopolies in the market. Crushing monopolies, especially in the field of water supply and sanitation, does not have a significant economic effect; more intensive renovation of fixed assets (increase in capital investment does not affect the depreciation ratio of fixed assets, which remains at 51-53%).

The article uses empirical and theoretical research methods. The method of observation and abstraction, analysis and synthesis made it possible to form the concept of "natural monopoly" and to identify the main features of natural monopolies, to systematize the classification of natural monopolies.

Statistical survey methods have been used to group and analyze natural monopolies by appropriate classification attributes and to analyze the financial aspect. The method of estimating the supply of stocks by sources of their formation was used to determine the type of financial condition of natural monopolies

Ключові слова: природна монополія; чистий фінансовий результат; фінансовий стан; податкові надходження; капітальні інвестиції.

Keywords: natural monopoly; net financial result; financial position; tax revenue; capital investment.

Постановка проблеми. На протязі всього часу існування економічних відносин науковці вирішують одне і теж питання «Чи потрібно здійснювати державне регулювання або ринкова економіка повинна існувати сама по собі?». Більшість економічних систем світу підтримують саме державне регулювання економіки, та встановлення для стратегічних галузей країни жорсткого ціноутворення, нормативів або лімітуючи обмежень. Невід'ємною частиною саме такого регулювання є природні монополії.

В сучасних умовах господарювання природні монополії є основою всіх ресурсоутворюючих галузей країни. Відповідно до Закону України «Про природні монополії» сферами діяльності природних монополій є: транспортування та зберігання природних ресурсів, постачання електроенергії, теплової енергії, управління повітряним рухом. Кожна сфера має свою розгалужену мережеву інфраструктуру, що забезпечує промисловість та населення найбільш важливими продуктами та послугами. З одного боку природні монополії із-за завищеної ціни створюють інфляційні прояви в економіці, а з іншого не дають можливість приватним структурам спекулювати на найбільш важливих продуктах та послугах.

Усі вище перелічені тенденції спонукають до виявлення закономірностей розвитку природних монополій в Україні, формуванню ефективних механізмів розвитку на основі всебічної оцінки їх фінансово - економічного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження, що стосуються природних монополій, здійснювало багато як вітчизняних, так і іноземних вчених. Серед них можна виділити таких як Р. Августин, В. Базилевич, Д. Веймер, Е.Вайнінг, І. Клименко, Т. ді Лоренцо, О.Савко, Дж. Стігліц, О. Трохимець, К. Ущатовський, Г. Филюк.

Р. Августин у своїй роботі пропонує різні підходи до визначення поняття «природна монополія», обґрунтовує сучасну потребу розвитку природних монополій [1].

В. Базилевич та Г. Филюк розкривають специфіку діяльності природних монополій в Україні, досліджують основні методи та інструменти державного впливу на природні монополії, формують обґрунтовані рекомендації спрямовані на підвищення ефективного державного регулювання цих структур [2].

Д. Веймер, Е.Вайнінг розглядають 4 види неспроможності ринку (суспільні блага, зовнішні ефекти, природні монополії та інформаційна асиметрія). В їх науковій праці також вивчається механізм функціонування природної монополії виходячи з цінової еластичності та впливу ринкових умов[3].

Т. ді Лоренцо визначає неефективність існування природних монополій та намагається доказати це, пропонує теорію змови чиновників з певними бізнесменами, направлену на створення корпоративних монопольних структур [4].

О.Савко систематизує основні причини та принципи державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, виділяє можливі наслідки від подальшого функціонування природних монополій [5].

Дж. Стігліц у науковій праці «Економіка державного сектора» доводить неспроможність конкуренції. Стверджує, що природна монополія є найбільш важливим постачальником громадських товарів. Розкриває

необхідність громадських товарів і обґрунтовує методи ціноутворення на них [6].

О. Трохимець обґрунтовує теоретично - методичні засади та пропонує практичні рекомендації щодо державного регулювання ринку соціально - орієнтованих товарів та послуг в Україні, що є невід'ємною складовою діяльності природних монополій [7].

К. Ущатовським запропонована система показників ефективності природних інфраструктурних монополій в електроенергетиці (на основі ДП «НЕК» Укренерго)), визначені особливості діяльності природних інфраструктурних монополій в електроенергетиці [8].

Мета дослідження. Метою даної роботи є системне вивчення сучасного економічного вектору природних монополій. Для досягнення мети були вирішені наступні завдання: на основі детального аналізу наукових та статистичних джерел сформулювати основні риси природних монополій та запропонувати системну їх класифікацію; проаналізувавши основні фінансові аспекти природних монополій визначити шляхи покращення їх діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світова глобалізація, жорстка конкуренція на світовому ринку актуалізує функціонування природних монополій на внутрішньому та зовнішніх ринках. Кожен науковець по - різному трактує поняття «природної монополії» та основні її категорії.

На особливу увагу заслуговує розглянута Дж. Стігліцем природна монополія та громадські товари, які вона виробляє. Автор описує природну монополію як невід'ємну складову державного регулювання. На його думку громадські суспільні товари не можуть створюватись у конкурентному середовищі, тому що бізнес неспроможний адекватно забезпечити достатню їх кількість зі значною корисністю для споживача [6, С.120].

В свою чергу, Т. ді Лоренцо розглядає природну монополію як «суб'єкт державного сектору який створений шляхом змови чиновників з певними бізнесменами» [4].

О. Трохимець пояснює природну монополію як «формат господарювання в базових галузях національної економіки галузі суб'єктів господарювання, що має унікальні економіко-технічні й технологічні елементи, які неможливо відтворити іншим суб'єктам ринку» [7, С.71].

О. Савко розглядає природну монополію як «суб'єкт господарювання, діяльність якого підлягає державному регулюванню у зв'язку з виробництвом чи наданням суспільно важливих товарів та послуг в умовах небажаної конкуренції або її відсутності» [5, С.161].

Таким чином природну монополію можна охарактеризувати як стратегічний суб'єкт господарювання, який створює громадські суспільні продукти та послуги, має особливу інфраструктуру та обмежені можливості функціонування, визначені відповідним державним регулятором ринку.

Значна кількість науковців систематизує основні риси природних монополій: нав'язування дискримінаційних умов контрагентам, перекладання витрат на кінцевого споживача, можливість економити за рахунок зниження якості продукції, можливість застосування адміністративного впливу замість економічного механізму, обмежені географічними факторами межі ринку, ефект масштабу та інше.

З переважною більшістю цих рис можна не погодитись. В першу чергу природна монополія ніяк не може нав'язувати дискримінаційні умови контрагентам, це прописано в Законі України «Про природні монополії» [8].

Природна монополія ніяк не може перекладати витрати на споживача, вона не здійснює самостійне ціноутворення та тарифне регулювання. Функція формування цінової і тарифної політики у сферах енергетики та комунальних послуг покладена на державного регулятора - Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг. Саме цей регулятор здійснює державне регулювання, моніторинг та контроль 98% природних монополій країни.

Також можна зазначити, що природна монополія не обмежена географічно. В Україні існують різні види природних монополій за рівнем локалізації: національні, регіональні, спільні територіальні.

В умовах ринку нашої країни ефект масштабу не діє, це підтверджує зростання та подрібнення природних монополій у сфері водопостачання та транспортування теплової енергії. Кількість природних монополій та їх філій у сфері водопостачання, водовідведення, транспортування теплової енергії за період 2017-2019рр. збільшилась більш ніж у 1,5 рази.

Виходячи з наведеного можна виділити зовсім інші основні риси, які притаманні природним монополіям:

– володіння рідкісними і важливими природними ресурсами (відсутність близьких замінників) та власною інфраструктурою, що формує бар'єри входу в галузь;

– організаційна - господарська обмеженість - контроль державою (державним регулятором) за рівнем і структурою цін, обсягом пропозиції продукції на ринку, рівнем доходів природного монополіста, бар'єрами входу (виходу) на ринок (з ринку), якістю продукції (послуг), правилами безпеки, фінансовою структурою і структурою власності регульованої компанії;

– дія на різних рівнях локалізації (регіональний, міжрегіональний, національний, міжнародний); відсутність гнучкої виробничої структури та спеціалізація на визначених товарних групах.

На даних час природні монополії мають розгалужену систему суб'єктів господарювання. Їх можна класифікувати виходячи з організаційної підпорядкованості, за рівнем локалізації, за сферою діяльності, за економічним районом функціонування.

Відповідно до переліку природних монополій затвердженого Антимонопольним комітетом існують два регулятора: Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних

послуг (у підпорядкуванні 3338 од. природних монополій) та Міністерство інфраструктури (36 од. природних монополій). Динаміка та структура природних монополій за рівнем підпорядкованості наведено в таблиці 1.

Таблиця 1.
Природні монополії та їх філії за рівнем підпорядкованості*

Природні монополії та їх філії за рівнем підпорядкованості	2017р.		2019р.		2020р.	
	од.	%	од.	%	од.	%
Підпорядковані Міністерству інфраструктури	37	1,8	36	1,1	36	1,1
Підпорядковані Національній комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг	1989	98,2	3216	98,9	3338	98,9
<i>Разом</i>	<i>2026</i>	<i>100</i>	<i>3252</i>	<i>100</i>	<i>3374</i>	<i>100</i>

*Джерело [10], * дані наведені на січень відповідного року*

Регулятори використовують як пряму, так і непряму форму впливу на природні монополії: участь держави у власності, фінансуванні та розвитку суб'єктів господарювання, регулювання об'ємів реалізації продуктів та послуг, цін, ступеня інновацій, здійснення ліцензійної діяльності.

За економічним районом функціонування переважна більшість природних монополій зосереджено у 3 районах: Північно-східному, Причорноморському, Столичному. В структурі їх питома вага з кожним роком зростає (таблиця 2).

Таблиця 2.
Природні монополії та їх філії за економічними районами функціонування

Природні монополії та їх філії за економічними районами функціонування	2017р.		2019р.		2020р.	
	од.	%	од.	%	од.	%
Північно-східний	514	25,8	729	22,5	748	22,4
Причорноморський	435	21,8	584	18,1	613	18,3
Столичний	220	11,0	548	16,9	561	16,8
Придніпровський	145	7,3	347	10,7	360	10,8
Карпатський	259	13,0	293	9,1	293	8,8
Подільський	88	4,4	231	7,1	246	7,4
Центральний	120	6,0	185	5,7	190	5,7
Північно-західний	140	7,0	163	5,0	168	5,0
Донецький	73	3,7	155	4,8	165	4,9
<i>Разом</i>	<i>1994</i>	<i>100</i>	<i>3235</i>	<i>100</i>	<i>3344</i>	<i>100</i>

*Джерело [10], * дані наведені на січень відповідного року*

Значну питому вагу мають природні монополії Придніпровського та Карпатського районів, їх значення у 2020р. відповідно 10,8 % та 8,8%.

За рівнем локалізації 99% підприємств суспільного користування (Public Utility) діють на регіональних ринках (таблиця 3). Але більш ефективні та масштабні монополії національного рівня.

Найбільші національні монополії країни: АТ «Українська залізниця», АТ «Укртрансгаз», ДП «Національна енергетична компанія», ДП «Укрхімтрансміак», АТ «Укртрансгаз», ДП ОПР «Украерорух».

Таблиця 3.
Природні монополії та їх філії за рівнем локалізації

Природні монополії та їх філії за рівнем локалізації	2017р.		2019р.		2020р.	
	од.	%	од.	%	од.	%
Регіональні природні монополії	1994	98,42	3235	99,48	3344	99,11
Спільні територіальні монополії	25	1,23	9	0,28	22	0,65
Національні природні монополії	7	0,35	8	0,25	8	0,24
<i>Разом</i>	<i>2026</i>	<i>100</i>	<i>3252</i>	<i>100</i>	<i>3374</i>	<i>100</i>

*Джерело [10], * дані наведені на січень відповідного року*

Відповідно до Закону України «Про природні монополії» є наступні сфери діяльності підприємств суспільного користування:

– транспортування нафти і нафтопродуктів трубопроводами;

- транспортування природного і нафтового газу трубопроводами;
 - розподіл природного і нафтового газу трубопроводами;
 - зберігання природного газу в обсягах, що перевищують рівень, який встановлюється умовами та правилами здійснення підприємницької діяльності із зберігання природного газу (ліцензійними умовами);
 - транспортування інших речовин трубопровідним транспортом;
 - передачі електричної енергії;
 - розподілу електричної енергії (передачі електричної енергії місцевими (локальними) електромережами;
 - користування залізничними коліями, диспетчерськими службами, вокзалами та іншими об'єктами інфраструктури, що забезпечують рух залізничного транспорту загального користування;
 - управління повітряним рухом;
 - централізованого водопостачання, централізованого водовідведення;
 - транспортування теплової енергії;
 - спеціалізованих послуг у річкових, морських портах, морських рибних портах та аеропортах [10].
- Динаміка та структура природних монополій за сферами діяльності наведена в таблиці 4.

Таблиця 4.
Природні монополії та їх філії за сферами діяльності

Природні монополії та їх філії за сферами діяльності	2017р.		2019р.		2020р.	
	од.	%	од.	%	од.	%
Сфера повітряного транспорту	35	1,73	34	1,05	34	1,01
Сфера залізничного транспорту	1	0,05	1	0,03	1	0,03
Спеціалізовані послуги морських портів	1	0,05	1	0,03	1	0,03
Централізоване водопостачання, водопостачання та водовідведення	1422	70,19	2333	71,74	2421	71,75
Передача та розподіл електроенергії	40	1,97	34	1,05	33	0,98
Транспортування теплової енергії	472	23,30	763	23,46	831	24,63
Транспортування газу (природного, метану)	2	0,10	2	0,06	2	0,06
Розподіл природного газу та газу вугільних родовищ	48	2,37	46	1,41	46	1,36
Зберігання природного газу, метану, вугільних родовищ	2	0,10	2	0,06	2	0,06
Транспортування нафти та нафтопродуктів	2	0,10	2	0,06	2	0,06
Транспортування аміаку	1	0,05	1	0,03	1	0,03
Захоронення побутових відходів	0	0,00	33	1,01	0	0,00
Разом	2026	100	3252	100	3374	100

*Джерело [10], * дані наведені на січень відповідного року*

В структурі природних монополій централізоване водопостачання та транспортування теплової енергії займають майже 96% всіх суб'єктів.

Кількість суб'єктів сфери водопостачання та водовідведення за період 2017-2020рр. збільшилась на 999 од., транспортування теплової енергії на 359 од. На всі інші сфери діяльності припадає 4% структури природних монополій.

Проаналізуємо більш детально фінансовий аспект природних монополій (таблиці 5-7)

Таблиця 5.
Фінансові результати, податкові платежі та капітальні інвестиції
(природні монополії та державні підприємства, плановий розрахунковий обсяг чистого прибутку яких перевищує 50 млн гривень), млрд.грн

Показники,	2014р.	2015р.	2016р.	2017р.	2018р.	I кв. 2019р.	II кв. 2019р.
1. Загальні доходи	229,17	349,29	446,87	578,02	579,92	152,29	162,97
2. Загальні витрати	322,44	365,20	400,44	519,67	550,90	125,44	151,01
3. Загальні податкові платежі	45,80	74,17	111,02	152,02	179,83	25,71	60,32
– до Державного бюджету України	26,49	53,47	91,39	114,99	121,42	18,93	44,78
– до місцевих бюджетів	4,65	4,62	7,32	9,09	11,01	3,33	4,88
– інші податки	14,41	15,29	11,71	26,28	47,39	3,56	10,54
4. Чистий фінансовий результат	-93,27	-15,91	46,43	58,35	29,02	26,85	11,96
прибуток	6,56	14,79	56,40	85,97	62,60	27,26	22,88
збиток	-99,83	-30,70	-9,97	-27,62	-33,59	-0,41	-10,92
5. Капітальні інвестиції, у тому числі:	17,14	20,49	28,45	38,04	62,36	7,38	25,47
– капітальне будівництво	8,55	11,81	14,16	15,27	24,64	1,14	13,43
– придбання (виготовлення) основних засобів	2,22	1,63	4,25	7,22	14,00	2,85	6,32
– придбання (виготовлення) інших необоротних матеріальних активів	0,22	0,45	0,59	0,87	2,30	0,11	0,65
– придбання (створення) нематеріальних активів	0,22	0,21	0,31	1,54	0,81	0,24	0,35
– модернізація, модифікація (добудова, дообладнання, реконструкція) основних засобів	5,34	5,32	7,85	10,17	14,70	2,60	3,56
– капітальний ремонт	0,59	1,06	1,29	2,96	5,90	0,44	1,16

Джерело [11]

Позитивний факт динаміки фінансових результатів природних монополій у збільшенні вартості доходів, за період 2014-2019рр. (середнє зростання складає 118%). Нібито нормальна динамічна тенденція та і динаміка загальних витрат менша (середній темп зростання витрат природних монополій 112%), але існує проблема з чистими фінансовими результатами, у період 2014-2015рр. природні монополії були збитковими, і тільки починаючи з 2016р. показник почав зростати.

Майже 22-25% податкових надходжень держави є надходження природних монополій. Надходження динамічно зростають та в структурі лівову частину займають саме державні податки, а не місцеві.

Капітальні інвестиції в період 2014-2018рр. збільшились вдвічі. Найбільш вагомий результат в структурі капітальних інвестицій належить до придбання основних засобів та капітального будівництва.

В динаміці активів (таблиця 6) спостерігаються закономірні росту або стагнації в розрізі 2-3 років.

Таблиця 6.
Активи та пасиви (природні монополії та державні підприємства, плановий розрахунковий
обсяг чистого прибутку яких перевищує 50 млн гривень), млрд.грн

Показники	2014р.	2015р.	2016р.	2017р.	2018р.	I кв. 2019р.	II кв. 2019р.
Необоротні активи	758,23	1392,16	1583,62	1384,96	1270,58	895,83	1269,53
в т.ч. залишкова вартість основних засобів	351,54	826,67	915,04	839,89	774,88	452,75	754,15
Оборотні активи	190,07	210,98	287,04	389,66	309,22	258,66	291,50
в т.ч. гроші та їх еквіваленти	10,14	28,23	42,70	42,66	32,76	35,82	36,83
Загальна вартість активів	948,34	1603,27	1870,83	1774,75	1579,93	1154,72	1561,14
Власний капітал	678,68	1271,67	1460,07	1310,58	1182,35	858,91	1195,86
Зобов'язання і забезпечення	269,66	331,60	410,75	464,16	397,58	295,81	365,27
Отримано залучених коштів	43,15	48,38	60,72	72,79	90,65	19,46	37,33
Повернено залучених коштів	59,76	60,52	69,96	84,20	88,70	33,55	54,87

Джерело [11]

В період 2014-2016рр. вартість необоротних та оборотних активів природних монополій динамічно збільшується:

вартість необоротних активів збільшились більш ніж у 2 рази;

вартість оборотних активів зросла на 51%;

динамічно зростаюча тенденція спостерігається за вартістю основних засобів та грошовими коштами та їх еквівалентами.

В період 2016-2018рр. починається стагнаційна спадна тенденція:

вартість необоротних активів зменшилась на 313,04 млрд.грн;

вартість оборотних активів, порівнюючи 2018р. з 2017р. зменшилась на 80,44 млрд.грн.

Подальші 2 квартали 2019 р. знову показують зростання показників. Вартість необоротних активів вже досягла значення 2018р., вартість оборотних активів перевищила рівень значення 2016р.

Схожа нестабільність та перегукування між собою росту та зниження спостерігається з пасивами природних монополій. Це підтверджується наступними тенденціями:

середній темп зростання власного капіталу за період 2014-2016 рр. складає 146,7%, зовсім інша тенденція за період 2016-2018рр. - 92%. На кінець II кварталу 2019р. вартість власного капіталу перевищила показник 2018р. і склала 1195,86 млрд. грн;

середній темп зростання зобов'язань та забезпечень за період 2014-2016рр. складає 123%, за період 2016-2018рр. - 79,8%. В період I-II кварталу аналізованого показник не досяг значення 2018р.

Залучені кошти природних монополій за період 2014-2018рр. зросли в 2,1 рази. Повернені кошти мають прямо пропорційну залежність від залучених та мають аналогічну тенденцію зростання.

Застосовуючи методику розрахунку системи показників забезпеченості запасів джерелами їх формування було визначено тип фінансової стійкості природних монополій (таблиця 7).

Таблиця 7.
Визначення типу фінансової стійкості
(природні монополії та державні підприємства, плановий розрахунковий обсяг чистого прибутку
яких перевищує 50 млн гривень), млрд.грн

Показники	2014р.	2015р.	2016р.	2017р.	2018р.	I кв. 2019р.	II кв. 2019р.
1. Наявність власних оборотних коштів і довгострокових зобов'язань для формування запасів	-71,49	-103,38	-114,42	-66,20	-50,25	-28,51	-28,54
2. Наявність власних оборотних коштів, довгострокових зобов'язань і короткострокових кредитів для формування запасів	-39,65	-59,72	-58,59	3,36	7,71	-10,43	-12,78
3. Надлишок (+) або нестача (-) власних оборотних коштів для формування запасів	-259,48	-303,24	-367,88	-421,38	-364,69	-259,76	-68,58
4. Надлишок (+) або нестача (-) власних оборотних коштів і довгострокових зобов'язань для формування запасів	-251,42	-286,13	-358,75	-413,20	-326,71	-251,35	-60,37
5. Надлишок (+) або нестача (-) власних оборотних коштів, довгострокових зобов'язань і короткострокових кредитів для формування запасів	-219,59	-242,47	-302,93	-343,64	-268,75	-233,27	-44,62
6. Тип фінансової стійкості*	Криз. ф.с.	Криз. ф.с.	Криз. ф.с.	Криз. ф.с.	Криз. ф.с.	Криз. ф.с.	Криз. ф.с.

*Джерело [11], * Криз ф.с. - кризовий фінансовий стан*

Природні монополії України мають дефіцит власних оборотних коштів. Наявні власні оборотні кошти не покривають довгострокових зобов'язань і короткострокових кредитів.

Тому можна стверджувати, що природні монополії країни мають тип кризового фінансового стану.

Кризовий фінансовий стан - це фактичний стан, коли запаси не забезпечуються джерелами їх формування і підприємства перебувають на межі банкрутства.

Висновки з проведеного дослідження. Природні монополії є невід'ємною частиною господарської системи країни, стратегічно важливої складової національної економіки. Стратегічну важливість природних монополій підтверджують наступні показники:

3374 од. природних монополій діють у різних сферах господарювання національної економіки;

майже 410 тис осіб зайняті у господарській діяльності природних монополій;

майже четверту частину податкових надходжень держави забезпечують підприємства суспільного користування;

загальна вартість активів природних монополій складає більш ніж 1 трл.грн;

Природну монополію можна охарактеризувати як стратегічний суб'єкт господарювання, який створює громадські суспільні продукти та послуги, має особливу інфраструктуру та обмежені можливості функціонування, визначені відповідним державним регулятором ринку.

В результаті аналізу основних рис природних монополій сформовані наступні:

природна монополія володіє важливими природними ресурсами та власною унікальною інфраструктурою;

– природна монополія має організаційно - господарську обмеженість;

– природна монополія діє на різних рівнях локалізації;

природна монополія має вузьку спеціалізацію та негнучку виробничу структуру.

Крім сформованих рис запропоновано класифікацію природних монополій. На даний час природні монополії мають розгалужену систему суб'єктів господарювання. Їх можна класифікувати виходячи з організаційної підпорядкованості, за рівнем локалізації, за сферою діяльності, за економічним районом функціонування. Найбільш важлива класифікація за сферою діяльності. В структурі природних монополій за сферою діяльності централізоване водопостачання та транспортування теплової енергії займають майже 96% всіх суб'єктів, інші 4% припадають на: сферу повітряного транспорту, сферу залізничного транспорту, спеціалізовані послуги морських портів, передачу та розподіл електроенергії, транспортування газу (природного, метану), розподіл природного газу та газу вугільних родовищ, зберігання природного газу, метану, вугільних родовищ, транспортування нафти та нафтопродуктів, транспортування аміаку, захоронення побутових відходів.

Детально проаналізовано фінансовий аспект природних монополій: фінансові результати, активи та

пасиви, капітальні інвестиції, визначено тип фінансової стійкості.

Виходячи з проведеного аналізу можна виділити наступні тенденції:

збагачення природних монополій та держави зокрема. Доходи природних монополій за період 2014-2018рр. збільшилися в 2,5 рази. Податкові платежі досліджуваних суб'єктів збільшилися майже в 4 рази, у вартісному виразі на 134,03 млрд.грн;

зростання ефективності природних монополій без використання ефекту масштабу. Природні монополії мають як прибуткових суб'єктів, так і збиткових, позитивний факт перевищення прибутків над збитками в останні 3 роки, а також у I та II кварталі 2019р. Середнє значення чистого фінансового результату за період 2016-2018рр. складає 44,6 млрд.грн.

природні монополії України мають дефіцит власних оборотних коштів. Наявні власні оборотні кошти не покривають довгострокових зобов'язань і короткострокових кредитів. Тому можна стверджувати, що природні монополії країни мають тип кризового фінансового стану.

Основні пропозиції, які можна запропонувати для покращення функціонування природних монополій:

покращення ліквідності та платоспроможності природних монополій. Формування достатньої кількості власних оборотних коштів за рахунок оптимізації ресурсного потенціалу;

зупинення процесу подрібнення та збільшення природних монополій на ринку. Подрібнення монополій, особливо в сфері водопостачання та водовідведення не дає значного економічного ефекту;

більш інтенсивне оновлення основних засобів. Зростання капітальних інвестицій за останні роки (капітальні інвестиції збільшилися вдвічі) не призведе до значного оновлення основних засобів природних монополій. Коефіцієнт зносу основних засобів природних монополій так і залишається на рівні 51-53%.

Література.

1. Августин Р.Р. Природні монополії: економічна сутність та об'єктивна потреба їх виникнення // Науковий вісник НЛТУ України. 2010. Вип. 20.4. С.167-172
2. Базилевич В.Д., Филіук Г.М. Природні монополії. К.: Знання, 2006. – 367 с.
3. Веймер Д.Л., Вайнінг Е.Р. Аналіз політики: концепції і практика. К.: Основи, 1998. –655с.
4. Thomas DiLorenzo. The Myth of Natural Monopoly // The Review of Austrian Economics. 1996. Vol. 9, №2 . С. 43–58.
5. Савко О. Я. Дослідження умов функціонування природних монополій // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Економіка і управління. 2019. Т. 30(69), № 2. С. 160-163.
6. Стиглиць Дж.Ю. Економіка державного сектора. М.: МГУ: ИНФРА-М, 1997. – 720с.
7. Трохимець О.І. Державне регулювання ринку соціально - орієнтованих товарів та послуг в Україні. дис. док. екон. наук: 8.00.03. Запоріжжя.: КПУ, 2016. 517с.
8. Ушаповський К.В. Система показників ефективності природних інфраструктурних монополій в електроенергетиці // Економічний простір. 2015. №103. С. 86-96.
9. Про природні монополії: Закон України від 20.04.2000р. №1682-III. [Електронний ресурс] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-14> (дата звернення 08.04.2020).
10. Офіційний сайт єдиного веб - порталу відкритих даних [Електронний ресурс] URL: <https://data.gov.ua/dataset/b9b1752e-92fc-4277-8f0d-227c40da2eda> (дата звернення 08.04.2020).
11. Офіційний сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України [Електронний ресурс] URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> (дата звернення 08.04.2020).

References.

1. Augustine, R.R. (2010), "Natural monopolies: the economic nature and the objective need for their emergence", *Naukoviy visnik NLTU Ukraini*, vol. 20.4, pp. 167-172.
2. Basilevich, V.D. and Filiuk, G.M. (2006), *Prirodni monopolii* [Natural monopolies], Znannja, Kyiv, Ukraine.
3. Weimer, D. L. and Vining A.R. (1998), *Analiz politiki: koncepcii i praktika* [Policy analysis: concepts and practice], Osнови, Kyiv, Ukraine.
4. Thomas, DiLorenzo. (1996), "The Myth of Natural Monopoly", *The Review of Austrian Economics*, vol. 9, no. 2, pp. 43–58.
5. Savko, O.J. (2019), "Investigation of the conditions of functioning of natural monopolies", *Vcheni zapiski Tavrijs'kogo nacional'nogo universitetu imeni V. I. Vernads'kogo. Serija : Ekonomika i upravlinnja*, vol. 30(69), no. 2, pp. 160-163.
6. Stiglitz, J.E. (1997), *Jekonomika gosudarstvennogo sektora* [Economics of the Public sector], MGU: INFRA-M, Moscow, Russia.
7. Trochimets, O.I. (2016), "State regulation of the market for socially oriented goods and services in Ukraine", Abstract of Ph.D. dissertation, National economy, Classical Private University, Zaporizhzhia, Ukraine.
8. Ushchapovsky, K.V. (2015), "System of indicators of efficiency of natural infrastructure monopolies in the power industry", *Ekonomichnij prostir*, vol. 103. pp. 86-96.

9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2000), The Law of Ukraine " On Natural Monopolies", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-14> (Accessed 08 April 2020).
10. The official site of Open data portal (2020), available at: <https://data.gov.ua/dataset/b9b1752e-92fc-4277-8f0d-227c40da2eda> (Accessed 08 Apr. 2020).
11. The official site of Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine (2020), available at: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> (Accessed 08 Apr. 2020).

Стаття надійшла до редакції 15.04.2020 р.